

HELMUT SCHNITTER

W KWESTII MIEJSCA PRUSKICH REFORMATORÓW SYSTEMU WOJSKOWEGO W HISTORIOGRAFII NRD

Działalność pruskich reformatorów wojskowych, skupiających się wokół Gerharda von Scharnhorsta, Neithardta von Gneisenau, Hermanna von Boyena, Carla von Clausewitza i innych generałów oraz oficerów, zyskiwała i zyskuje wysokie uznanie w marksistowsko-leninowskiej historii wojskowości NRD. Testament reformatorów wojskowych zajmuje również ważne miejsce w tradycjach Narodowej Armii Ludowej i wojsk ochrony pogranicza NRD. W ostatnim czasie szeroki rezonans społeczny wywołały filmy telewizyjne poświęcone życiu i działalności von Scharnhorsta oraz Clausewitza. Z zainteresowania tego wynikają ważne zadania dla prac badawczych i wydawniczych z zakresu historii wojskowości.¹

Dla zrozumienia uznania, jakim cieszą się dawni reformatorzy wojskowi w NRD, niezbędne jest przedstawienie stosunków panujących ówczynie pomiędzy armią, społeczeństwem i państwem. Armia pruska — stałe wojska najemne — odgrywała od początku XVIII w. dominującą rolę polityczną, gospodarczo-społeczną i, oczywiście, militarną w państwie pruskim. Była ona głównym filarem systemu reakcyjnej przemocy króla i panów feudalnych, uciskających niemieckich i polskich poddanych państwa pruskiego. Czołowe miejsce siły zbrojnej w państwie, jak również rola armii w wojnach zaborczych — to jeden z czynników, które wpłynęły na kierunki rozwoju wojskowości w Niemczech. W XVIII w. armia stanowiła serce bardzo wówczas silnego pruskiego militarystyki feudalnego.² Zaznaczyć przy tym należy, że „militaryzm” (*Militarismus*), „wojskowość” (*Militärwesen*) i „armia” nie są pojęciami o identycznym znaczeniu. Militarystyka, jako specyficzna forma władzy, związany jest z istnieniem reakcyjnych klas i warstw społecznych i posiada dwa w równym stopniu reakcyjne zadania czy aspekty (Lenin): wewnętrzny — skierowany przeciwko narodowi, i zewnętrzny — skierowany przeciwko innym narodom i krajom. Również siły zbrojne mają

¹ W kwestii stanu badań zob.: H. Schnitter, *Zur Darstellung des brandenburgisch-preußischen Militärwesens im 17./18. Jahrhundert in der marxistisch-leninistischen Geschichts- und Militärgeschichtsliteratur der DDR*. „Militärgeschichte” 1979, nr 3, s. 358 i n.; *Historische Forschungen in der DDR, 1970 - 1980. Analysen und Berichte*. Berlin 1980, s. 673 i n.

² Zob. H. Schnitter, *Militarismus und Söldnerheer. W: Evolution und Revolution in der Weltgeschichte*. Berlin 1976, Bd. 2, s. 683 i n.

dwa podstawowe zadania wewnętrzne i zewnętrzne. Mogą one jednak częściowo lub całkowicie, nawet w społeczeństwie feudalnym lub kapitalistycznym, w krótszych lub dłuższych okresach odgrywać rolę postępową, np. wojska rewolucyjnej Francji po 1789 r. w walce z rodzimą reakcją i obcymi siłami interwencyjnymi. W Prusach militarystyka i armia były ze sobą silnie związane. Mimo to, przedstawione wyżej rozróżnienie należy uwzględnić, gdyż w określonych okresach armia pruska stała na czele postępu społecznego i wojskowego, nie będąc instrumentem militarystyki.

Taka sytuacja istniała na początku XIX w. Staropruski militarystyka feudalna, który doprowadził do aneksji Śląska i rabunku innych ziem polskich, poniósł dotkliwą klęskę w walce z napoleońską Francją. Wojna prusko-francuska 1806/1807 ujawniła słabość państwa pruskiego i jego starej armii. Pokój w Tylży dopełnił upokorzenia, pomniejszonego o połowę, państwa pruskiego, poddanego w dalszym ciągu gnębiącemu uciskowi ze strony Napoleona. Powstała dogodna sytuacja dla działań reformatorów wojskowych, którzy już przed 1806 r. bezskutecznie domagali się reform wojskowości. Na porządku dziennym stanęły wówczas reformy burżuazyjne, obejmujące również system wojskowy, jako konieczny warunek uwolnienia Prus i innych krajów niemieckich spod panowania francuskiego. To ważne zadanie, łączone powszechnie z realizacją postępu społecznego, zostało podjęte przez reformatorów — patriotów i właśnie na działalności na rzecz tego postępu polegało ich dokonanie obejmujące pruską armię i całe Prusy. Scharnhorst sformułował to przekonanie w znanym zdaniu: „Zadaniem tradycji w armii jest maszerować na czele postępu.”³ Uważał on — jak i inni reformatorzy systemu wojskowego — że w skład tego postępu wchodzi zarówno progres polityczno-społeczny, jak i rozwój militarno-techniczny. Historycy burżuazyjni, a zwłaszcza ideologowie faszystowscy, cytowali często to zdanie wypaczając jego sens, ażeby uzasadnić jednostronny postęp militarny i przedstawić reformatorów jako rzeczników imperialistycznej polityki zbrojeń (dzisiaj — powiedzielibyśmy — wyścigu zbrojeń). Tymczasem sama działalność reformatorów systemu wojskowego wskazuje, że osiągnięcie technicznego postępu w armii nie było ich jedynym celem i że w rzeczywistości chodziło im o uzdrowienie układu stosunków wzajemnych między narodem, armią i ogólnym postępem społecznym. Historiografia NRD nie przemilcza przy tym faktu, że chodzi tu o burżuazyjnych reformatorów wojskowości, którzy w swym działaniu na rzecz postępu ograniczeni byli określonymi postawami klasowymi, popierali monarchię pruską i jej nie-

³ Cyt. za H. Uszceck, *Scharnhorst. Theoretiker, Reformier, Patriot*. Berlin 1972 r. s. 225.

ograniczoną władzę, odrzucali możliwość utworzenia republiki itp. Tak np. marszałek polny Gneisenau objął w latach 1830 - 1831 dowództwo korpusów zmobilizowanych w prowincji poznańskiej, ażeby uniemożliwić przeniesienie się polskiego powstania na tereny pruskie. Główne osiągnięcia reformatorów wojskowych przypadły jednak na lata 1807 - 1815, kiedy to zdecydowano się zrealizować historyczne zadanie, jakim było wprowadzenie postępu burżuazyjnego.

Stworzenie nowej armii zdolnej do podjęcia walki o niepodległość pociągało za sobą — według koncepcji reformatorów systemu wojskowego — powołanie wszystkich obywateli do służby wojskowej, co wymagało ustanowienia nowego stosunku między narodem a armią. Dlatego też edykty barona von und zum Steina, dotyczące zniesienia poddaństwa chłopów i utworzenia samorządów miejskich, stanowiły ważny warunek przeprowadzenia reform wojskowych.

Najważniejszymi elementami składowymi reformy wojskowej były: realizacja powszechnej służby wojskowej, obejmującej zarówno *Landwehre*, jak i pospolite ruszenie, zniesienie przywileju dającego szlachcie wyłączne prawo obsadzania wszystkich stanowisk oficerskich oraz stworzenie ministerstwa wojny jako centralnej władzy wojskowej. Początkowo, po 1807 r., zwolniono licznych oficerów niezdolnych do służby wojskowej oraz ukarano tych oficerów i generałów, którzy zawinili podczas wojny 1806/1807 r. tchórzostwem lub zdradą. W 1808 r. zniesiona została hańbiąca kara cielesna, zlikwidowano także osławioną gospodarke kompaniami. Głowiąc tezę, że jedynie wiedza i wykształcenie stanowi konieczny warunek awansu oficerskiego, reformatorzy systemu wojskowego osłabili uprzywilejowaną pozycję szlachty w armii. W myśl założeń reformy armia nie miała już być swoistą instytucją zaopatrzeniową szlachty, która z tego powodu zwalczała zacięcie reformatorów. Przede wszystkim Scharnhorst nalegał na ulepszenie wojskowego systemu kształcenia i wskazywał drogę do armii burżuazyjnej poprzez zakładanie szkół wojskowych, kształcących oficerów. Osnową rozpoczętej z dużymi trudnościami i zahamowaniami burżuazyjnej przebudowy systemu wojskowego było wprowadzenie powszechnego obowiązku służby wojskowej. Konwencja paryska (1808) uniemożliwiła realizację tego założenia, ograniczając liczbę wojsk pruskich do 42 000 i zakazując wszelkich rodzajów uzbrojenia ludu. Ażeby mimo to wzmocnić wojsko, reformatorzy wojskowi wprowadzili specjalny system rekrutacji (zwany *Krümpersystem*), według którego 3 - 8 żołnierzy otrzymywało w każdej kompanii miesięczne urlopy, a na ich miejsca powoływano nowych rekrutów, określanych mianem *Krümpers*. W ten sposób stworzono w latach 1811 - 1812 rezerwę około 30 000 przeszkolonych żołnierzy.

Istotnym polem działania reformatorów systemu wojskowego było

inicjowanie przemian w dziedzinie organizacji i systemu szkolenia armii. Prusy zostały podzielone na kantory wojskowe, armia składała się z sześciu brygad (po 1807 r.) o jednakowej organizacji oraz uzbrojeniu i — w myśl nowoczesnych zasad militarnych — złożonych z jednostek wszystkich rodzajów broni: piechoty, kawalerii i artylerii. W wyszkoleniu taktycznym starą musztrę zastąpiono ćwiczeniami żołnierzy w strzelaniu do tarczy, wprowadzając zarazem praktyczną służbę polową. Nowa taktyka ataku w kolumnach, z wysuniętymi do przodu strzelcami, zakładała większą niezawodność i samodzielność poszczególnych żołnierzy. Wszystkie te środki militarne odpowiadały nowym stosunkom polityczno-społecznym, stanowiąc jednocześnie fragment niezbędnego przekształcenia systemu wojskowego w duchu burżuazyjnym. Podobny rozwój dokonywał się również w innych krajach. Reformy systemu wojskowego sprawdziły się podczas wojny o odzyskanie niepodległości 1813/1814 r., kiedy to zreorganizowanej armii pruskiej, a konkretnie — przekształconej *Landwehrze*, przypadł znaczący udział w zwycięstwie nad Napoleonem.⁴

Wśród zasług reformatorów systemu wojskowego wymienić należy również ich działalność na polu teoretycznym i pisarskim. Już w 1797 r. Scharnhorst, wówczas jeszcze oficer hanowerski, napisał godny uwagi artykuł omawiający „przyczyny powodzenia wojennego” Francuzów. Praca ta opublikowana została na łamach czasopisma „*Neues Militärisches Journal*”. Scharnhorst doszedł do ważnego wniosku, że zwycięstwa odnoszone przez Francuzów od 1792 r. nie są jedynie uwarunkowane szczęściem, ale że sukcesy francuskich armii rewolucyjnych mają swe źródło w głębokich przemianach politycznych i społecznych, jakie zaszły we Francji.⁵ W ten sposób Scharnhorst nakreślił nowe perspektywy dla badań historii wojskowości. Clausewitz, który został w 1818 r. powołany na stanowisko dyrektora ogólnej szkoły wojennej w Berlinie, pozostawił dzieło zatytułowane *O wojnie (Vom Kriege)*. W pracy tej uznaje on wojnę za zjawisko społeczne i bada ją w kontekście różnych zależności. W centrum rozważań stoi przy tym związek między polityką a wojną. Clausewitz analizuje rolę zjawisk wpływających pośrednio na walkę zbrojną, m. in. tzw. wielkości moralnych. Wykłada swoje poglądy na temat teorii wojny, wojny ludowej, wzajemnego stosunku między strategią a taktyką, a także omawia także kwestie, jak stosunek celu i środków, ataku i obrony itp. W ten sposób powstało dzieło, które nie tylko wów-

⁴ Zob. D. Schmidt, *Zur Stellung der Landwehr im preußischen Militärsystem 1807 - 1830* [praca doktorska, Potsdam 1976 r.]. Praca zostanie wydana przez Militärverlag NRD w 1981 r.

⁵ Zob. R. Brühl, *Militärgeschichte und Kriegspolitik*. Berlin 1973.

czas oznaczało znaczny postęp w zakresie podjętej problematyki, lecz również dzisiaj stanowi cenny materiał badawczy w odniesieniu do history wojny, związków polityki i wojny oraz wpływu elementów etyczno-politycznych na wojnę. Zwłaszcza wniosek, że wojna jest instrumentem polityki był bardzo odkrywczy w ówczesnym czasie i wyniósł Clausewitza ponad wielu innych teoretyków wojskowości. Wnioski Clausewitza, dotyczące związku polityki i wojny, zostały docenione przez Marksa, Engelsa i Lenina i ujęte krytycznie na podstawie światopoglądu materialistycznego. Twórcy marksizmu-leninizmu wykazali zależności społeczno-historyczne i udowodnili naukowo klasowy charakter wojen, doceniając przy tym przygotowane osiągnięcia teoretyczne reformatora pruskiego Clausewitza. Engels określił go jako „gwiazdę pierwszej wielkości”⁶, a Lenin uznał Clausewitza za „najślawniejszego pisarza zajmującego się filozofią i historią wojny.”⁷

Uznanie i recepcja tego militarno-teoretycznego dorobku przez marksistowsko-leninowską historię wojskowości w NRD łączy się z krytyczną polemiką skierowaną przeciwko fałszowaniu teorii Clausewitza, spotykanym w historiografii RFN. Historycy burżuazyjni twierdzą, że w Niemczech począwszy od lat dziewięćdziesiątych XIX w. „polityk” musiał ustąpić przed „żołnierzem” i dlatego — wbrew Clausewitzowi — naruszony został stosunek między polityką a wojną, co w rezultacie doprowadziło do klęsk w 1918 i 1945 r. Jest to błędna interpretacja Clausewitza: decydujące znaczenie w planowaniu i prowadzeniu tak pierwszej, jak i drugiej wojny światowej miały dalekosiężne cele podbojów niemieckiego imperializmu i militarizmu, co było kontynuacją awanturniczej polityki wielkomocarstwowej prowadzonej środkami militarnymi. Z pracy Clausewitza wynika, dokąd prowadzi stawianie nierealnych żądań politycznych przed instrumentem militarnym, a także, że nieumiarkowana polityka prowadzi do klęski militarnej, a w ostateczności — do katastrofy politycznej.

W NRD i jej siłach zbrojnych zajmowanie się działalnością reformatorów wojskowych, a zwłaszcza Clausewitza, postawiono w służbie budowy socjalistycznej obrony państwa. O tradycjach Narodowej Armii Ludowej NRD wypowiedział się generał armii Heinz Hoffmann:

„W 1956 r. powstała niemiecka armia, która kontynuuje postępowe tradycje niemieckiej historii wojskowości i tradycje armii z okresu wojen chłopskich i wojen wyzwoleniczych, oddziałów robotniczych z lat 1918/1919, Czerwonej Armii Zagłębia Ruhry, niemieckich uczestników brygad międzynarodowych i antyfaszystów. Powstała pierwsza socjalistyczna, regularna armia wolnych robotników i chłopów

⁶ K. Marx, F. Engels, *Werke*. Berlin 1962 Bd. 21, s. 350.

⁷ W. I. Lenin, *Werke*. Berlin 1974, Bd. 24, s. 396.

w kraju, który wydał nie tylko znakomitych militarystów burżuazyjnych — Scharnhorsta i Clausewitza, lecz również genialnego współtwórcę teorii klasy robotniczej — Fryderyka Engelsa”⁸.

Marksistowsko-leninowska historiografia NRD kontynuuje badania nad działalnością reformatorów systemu wojskowego w kontekście historii i historii wojskowości narodu niemieckiego. Zajmuje się ona również dziejami i rozwojem armii pruskiej, analizuje charakter i funkcje tej siły zbrojnej zarówno w ustroju feudalnym, jak i w społeczeństwie kapitalistycznym. Właśnie okres przejściowy między feudalizmem i kapitalizmem charakteryzuje się szczególnie ostrą walką między „starym” a „nowym” na płaszczyźnie militarnej. Przy wszystkich granicach klasowych i poznawczych ograniczających burżuazyjnych reformatorów wojskowych, skupionych wokół von Scharnhorsta, ci teoretycy wojskowości wnieśli ważki wkład w dzieło reformy systemu społecznego, które prowadziło do ustanowienia porządku burżuazyjnego. Badania postępowych tradycji wojskowych obejmują również historię wspólnej walki niemieckich i polskich demokratów i rewolucjonistów, jak np. udział polskich rewolucjonistów w powstaniu majowym 1849 r. w Dreźnie oraz w walce armii rewolucyjnej Badenii-Palatynatu w 1849 r., będącej częścią kampanii dotyczącej konstytucji Rzeszy. Bada się również wspólną walkę niemieckich i polskich antyfaszystów w latach 1939 - 1945, a osobne miejsce poświęca się nowym tradycjom braterstwa klasowego i braterstwa broni armii socjalistycznych, zjednoczonych w Układzie Warszawskim.

Z niemieckiego przetłumaczyła Maria Tomczak

⁸ H. Hoffmann, *Die Soldaten des Sozialismus an der Seite der Sowjetarmee auf der Wacht für den Frieden*. „Neues Deutschland” z 1-2 III 1975, s. 3. Nowymi publikacjami na temat reformatorów wojskowości i kultuowania tradycji militarynych są: *Vom Bauernheer zur Volksarmee. Fortschrittliche militärische Traditionen des deutschen Volkes*. Berlin 1979; C. Clausewitz, *Ausgewählte militärische Schriften*. Berlin 1980. Najnowsze wydanie dzieła *Vom Kriege* pochodzi z 1957 r.